

האוניברסיטה העברית בירושלים
בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד
קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער

msschiff@huji.ac.il msrami@huji.ac.il

The Israel Center
for the Treatment of
Psychotrauma

המרכז הישראלי
לטיפול
בפסיכטראומה

<http://www.traumaweb.org>

השפעת מלחמת לבנון השנייה על תלמידים: ממצאים מתהליך האיתור והניטור העירוני בנהרייה

דוח המוגש לעיריית נהרייה

מחברי הדוח:

המרכז הישראלי לטיפול בפסיכטראומה

ד"ר דני ברום, דר' רות-פת-הורנצ'יק, דר' נעמי באום

קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער

האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' רמי בנבנישתי ודר' מרים שיף

ייעוץ מדעי:

פרופ' רון אבי אסטור, אוניברסיטת דרום קליפורניה (USC)

התהליך העירוני ממומן על ידי:

Northern New Jersey Federation

הקואליציה הישראלית לטראומה

United Jewish Communities

אב תשס"ז - יולי 2007

**השפעת מלחמת לבנון השנייה על תלמידים:
ממצאים מתהליך האיתור והניטור העירוני בנהרייה**

דוח המוגש לעיריית נהרייה

מחברי הדוח:

המרכז הישראלי לטיפול בפסיכוטראומה
ד"ר דני ברום, דר' רות פת-הורנצ'יק, דר' נעמי באום

קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער

האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' רמי בנבנישתי ודר' מרים שיף

ייעוץ מדעי:

פרופ' רון אבי אסטור, אוניברסיטת דרום קליפורניה (USC)

התהליך העירוני ממומן על ידי:

Northern New Jersey Federation

הקואליציה הישראלית לטראומה

United Jewish Communities

אב תשס"ז - יולי 2007

המחברים מבקשים להודות:

לעיריית נהרייה ובמיוחד למנכ"ל על שיתוף הפעולה וההתגייסות המלאה למען ילדי העיר.
לשירות הפסיכולוגי-חינוכי ובמיוחד לעדה, לכל המנהלים, המחנכים והמורים אנו מודים על
ההתארגנות והעבודה המקצועית המאפשרות את תהליך הניטור והאיתור.
תודה לאיריס אללוף ולחנן חן על האירגון המעולה ואיסוף הנתונים היעיל בזמן קצר.
אנו מודים מקרב לב לכל ההורים והתלמידים שפתחו בפנינו פתח לעולמם בעקבות המלחמה.

השפעת מלחמת לבנון השנייה על תלמידים : ממצאים מתהליך האיתור והניטור העירוני בנהרייה

רקע

מאז תחילת המלחמה בצפון נחתו אלפי מטחי קטיושה על צפון ישראל. פגיעות קשות במיוחד ספגו הקהילות של קרית שמונה, חיפה, כרמיאל, עכו, צפת נצרת ונהרייה. ילדי בתי הספר נחשפו לאירועי דחק רבים הכוללים איום בהתקפה, ישיבה במקלטים, פינוי מהבתים ואובדן חיים. מתוך עבודתנו עם תלמידי בתי הספר בשנים האחרונות ומהידע שנצבר בעולם, ידוע שילדים רבים מגיבים לאירועים אלו בקשיים התנהגותיים, לימודיים ופסיכולוגיים. תגובות אלו נמשכות זמן רב לאחר שהאירועים הטראומטיים חלפו לכאורה. הניסיון מלמד שללא מערכת של שירותים והתערבויות, הנזקים של החשיפה לאירועי המלחמה עלולים לפגוע בילדים ובמשפחותיהם לאורך זמן. חיוני להיערך למתן מענה לילדים שנחשפו למלחמה האחרונה ולסייע להם להתמודד עם הקשיים והמצוקות שלהם. חיוני לא פחות לבנות את היכולות המקומיות, שיאפשרו להתמודד עם אירועים טראומטיים שעלולים להתרחש בעתיד.

מטרות תהליך האיתור והניטור

ראשי היישוב בנהרייה מעוניינים בשלומם ברווחתם של ילדי העיר ורוצים לקדם את היכולת של אנשי המקום להתמודד בצורה מושכלת עם הצרכים של ילדי העיר לאחר מלחמת לבנון השנייה. זאת, תוך בנייה של מערכת עירונית שתוכל להתמודד עם האתגרים של מצבי חירום בעתיד. לשם כך חברה העיר נהרייה עם המרכז הישראלי לטיפול בפסיכוטראומה בשותפות עם האוניברסיטה העברית ובמימון הפדרציה היהודית בניו-ג'רסי, לתהליך של איתור וניטור עירוני של מצבם של הילדים בנהרייה. מטרת התהליך היא לתת בידי כל הגורמים העירוניים מידע מעודכן, שיטתי ונמשך לאורך זמן, שיאפשר להם למפות את מצבם של ילדי נהרייה בעקבות המלחמה, הצרכים שלהם והמשאבים העומדים לרשותם. זאת, כדי שיוכלו לתכנן ולהקצות את המענים הניתנים לילדים בצורה מושכלת. המידע מיועד לראשי הציבור, לאנשי המטה והמקצוע העירוניים, לכל אחד ממנהלי בתי הספר בנהרייה והצוותים החינוכיים, ולכל תושבי נהרייה, ובעיקר ההורים שבהם. מידע זה גם ישמש כתשתית עובדתית אמינה לדיאלוג עם גורמים חיצוניים (כגון, גורמי ממשל, עמותות ותורמים) המעוניינים לקדם את רווחתם של תושבי נהרייה.

התהליך העירוני מלווה בהקצאת משאבים ובהיערכות לסדרה של התערבויות שנועדו לסייע בבניית חוסן. בין היתר, הוקצו משאבים לטיפול פסיכולוגי אינדיבידואלי בילדים במצוקה קשה במיוחד, לקבוצות טיפול לילדים ומתבגרים בתוך בית הספר. במקביל נערכות סדנאות למורים, ליועצות ולפסיכולוגים חינוכיים להכשרה ולהדרכה בתחומים של התמודדות אישית עם לחץ ובניית חוסן כיתתי ובית ספרי. זאת כדי לסייע לקדם את היכולות של אנשי המקצוע המקומיים להתמודד עם מצבי טראומה.

המיזם נעשה תוך שיתוף פעולה של עיריית נהרייה עם שתי קבוצות, שלהן מומחיות וניסיון בתחומים הרלבנטיים והמקיימות שיתוף פעולה מלא ביניהן לצורך תכנון הפרויקט והפעלתו:

א. המרכז הישראלי לטיפול בפסיכוטראומה (צוות בראשותם של ד"ר דני ברום, ד"ר רות פת הורנצ'יק, וד"ר נעמי באום) – המרכז הישראלי לטיפול בפסיכוטראומה הינו מרכז מוביל בתחום הטיפול בטראומה. עד כה, ערך המרכז איתור של 8000 ילדים, מ-68 בתי ספר ברחבי הארץ, והכשיר מעל ל-250 יועצים חינוכיים לערוך התערבות בבית הספר באמצעות מודל שפותח על ידי המרכז הישראלי לטיפול בפסיכוטראומה.

ב. קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער, מבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית (צוות בראשותם של פרופ' רמי בנבנישתי וד"ר מרים שיף, ובשיתוף עם פרופ' רון אסטור מאוניברסיטת דרום קליפורניה). קבוצה זו מתמחה במחקר ובניטור של דרכי התמודדות והתנהגויות סיכון של ילדים ובני נוער, תוך דגש על שימוש מושכל במידע לצורך תכנון התערבויות ברמת בית הספר והרשות המקומית ומעקב אחר תוצאותיהן.

ממצאים מתהליך האיתור והניטור העירוני

מאפייני המדגם

בניטור השתתפו 1062 תלמידים שהוריהם הסכימו להשתתפותם בתהליך. מתוכם, 456 בנים (42.9%), 596 בנות (56.1%), ו-10 לא ציינו את המגדר. בניטור השתתפו תלמידים מ-11 בתי ספר יסודיים (סך הכל 481 תלמידים שהם 45.3% מהמדגם ו-581 תלמידים בחטיבות. ההתפלגות לפי כיתות מופיעה בלוח 1.

לוח 1: התפלגות לפי כיתות (N = 1062)

%	N	
1.1	12	ג
14.4	153	ד
15.3	162	ה
13.3	141	ו
18.8	200	ז
19.7	209	ח
17.4	185	ט
100	1062	סה"כ

החשיפה לאירועי המלחמה

הצגנו בפני התלמידים שורה של שאלות באשר לחשיפה שלהם לאירועי המלחמה. לוח 2 מצביע על כך שמעל למחצית מהתלמידים שהו במקלט או במרחב מוגן לפחות פעם אחת ביום : 8.5% פעם אחת, 17.1% פעמיים-שלוש ועוד 29.3% לפחות ארבע פעמים במשך היום. מלוח 3 ניתן גם ללמוד שכשליש ממשפחות התלמידים שהו במרחב מוגן או במקלט עם משפחות אחרות.

לוח 2: האם שהה במקלט או במרחב מוגן (N= 1053)

%	
25.2	לא
12.4	פעם בשבוע או לעתים רחוקות יותר
7.5	פעם בכמה ימים
8.5	כן, פעם אחת ביום
17.1	כן, פעמיים שלוש ביום
29.3	כן, לפחות ארבע פעמים ביום

לוח 3: האם שהייה במקלט או במרחב המוגן הייתה עם עוד משפחות (N = 1040)

%	
25.7	לא היו במקלט/מרחב מוגן
39.1	התלמיד שהה רק עם המשפחה שלו
35.2	היו במקלט עוד משפחות

מהממצאים גם עולה ש52.3% מהילדים גם ישנו במקלט. רובם ישנו במקלט מספר ניכר של ימים : מעל למחצית ממי שישנו במקלט מדווחים על יותר מארבעה ימים במקלט (לוח 4).

לוח 4: מספר הימים שבהם ישנו במקלט (N = 529)

%	
30.2	יום-יומיים
17.4	3-4 ימים
52.4	יותר מארבעה ימים

שאלנו את התלמידים האם הם נאלצו לעזוב את ביתם. מלוחות 5 ו-6 ניתן ללמוד ששיעור התלמידים שעזבו את הבית עקב המלחמה היה גבוה מאוד – 85% מתוכם, הרוב הגדול מאוד (85.0%) עזבו את ביתם ליותר משבוע.

לוח 5: האם עזבו את הבית (N = 1050)

%	
6.3	לא חוו מלחמה או נפילת טילים
8.7	חוו מלחמה או נפילת טילים ולא עזבו את הבית
85.0	עזבו את הבית עקב המלחמה או הטיילים

לוח 6: לכמה ימים עזבו את הבית (N = 995)

%	
2.9	יום-יומיים
4.6	שלושה-ארבעה ימים
7.4	כשבוע
13.3	בין שבוע לשבועיים
71.7	יותר משבועיים

את אלו שדיווחו על עזיבת הבית שאלנו האם הם עזבו עם המשפחה והיכן שהו. מלוח 7 למדנו שרק מעט מהתלמידים עזבו לגמרי לבד (2.5%) וכשלושה רבעים עזבו עם כל המשפחה. סביר שהיה בכך כדי לתמוך בתלמידים שנאלצו לעזוב את ביתם. עם זאת, מדיווחים של התלמידים עולה שמתוך אלו שעזבו, 76.3% שהו במספר מקומות. מתוך אלו ששהו במספר מקומות, 58.4% שהו בשלושה מקומות או יותר. ייתרה מזו, אמנם 43.6% מדווחים על שהות אצל משפחה או חברים, אך נוסף ל-

13.5% ששהו במלון, במחנה אוהלים או במקום דומה, היו גם 42.6% ששהו גם אצל משפחה או חברים וגם במקום אחר כמו מלון. נראה אם כן, שבמקרים רבים עזיבת הבית לא הייתה למקום אחד יציב ותומך.

לוח 7: האם עזב את הבית עם המשפחה (N = 992)

%	
78.4	עם כל המשפחה
6.1	עם אח או אחות
2.5	לבד
12.9	גם לבד וגם עם המשפחה בתקופות שונות

לוח 8: היכן התגוררו בעת עזיבת הבית (N = 990)

%	
43.6	אצל משפחה או חברים
13.5	במלון, במחנה אוהלים, או במקום דומה
42.6	גם אצל משפחה או חברים וגם במקום אחר כמו מלון

הצגנו לתלמידים גם שורה של שאלות ספציפיות לגבי האירועים שחוו בעת המלחמה. בבדיקה שערכנו לא נמצאו הבדלים מובהקים בין תלמידי היסודי בהשוואה לחטיבות, מלבד העובדה ש- 8% מתלמידי היסודי דיווחו שחבר שלהם נפצע או נהרג בנפילה של טיל לעומת 3.1% בחטיבות. לוח 9 מציג את אירועי המלחמה שחוו כלל התלמידים.

לוח 9: החשיפה לאירועי המלחמה (N = 1043- 1060)

יותר	פעם	
%	%	
0.4	1.3	היית נוכח בעת נפילה של טיל ונפגעת
0.4	2.0	קרוב משפחה שלך נהרג מנפילה של טיל
0.1	5.2	חבר שלך נפצע או נהרג בנפילה של טיל
1.1	6.4	קרוב משפחה שלך נפצע מנפילה של טיל
1.5	10.2	הבית שלכם נפגע מנפילה של טיל
3.1	8.9	ראית אנשים נפגעים (במציאות, לא בטלוויזיה) בזמן נפילה של טיל
4.7	23.0	מישהו שאתה מכיר (לא מהמשפחה) נפצע או נהרג בעת נפילה של טיל
10.4	24.0	חבר שלך היה נוכח בנפילה של טיל ולא נפגע
16.8	21.0	היית נוכח בעת נפילה של טיל ולא נפגעת
14.5	35.0	מישהו שאתה מכיר (לא מהמשפחה) היה נוכח בעת נפילה של טיל ולא נפגע
26.7	27.7	הרגשת את ההדף של נפילת טיל
23.7	44.4	הבית או רכוש אחר (רכב, חנות וכו') של מישהו שאתה מכיר נפגע מנפילה של טיל
48.3	27.6	שמעת את השריקה של נפילת טיל
61.4	25.2	היית קרוב למקום בו הושמעו אזעקות או נפילה של טיל

מלוח 9 ניתן ללמוד ששיעור גבוה של תלמידים חווה באופן קרוב את אירועי המלחמה. מעל ל-86% מהתלמידים היו קרובים למקום שבו הושמעו אזעקות או שהיו בו נפילות של טילים ומעל לשלושה רבעים מהתלמידים שמעו את השריקה של נפילת טיל. כמחצית מהתלמידים (54.4%) מדווחים שהרגישו את ההדף של נפילת טיל ו-37.8% היו נוכחים בעת נפילת טיל ולא נפגעו. לתלמידים רבים יש גם היכרות עם קרובי משפחה וחברים שחוו את אירועי המלחמה. כרבע מהתלמידים (27.7%) מכירים מישהו (שאינו מהמשפחה) שנפצע או נהרג מפגיעת טיל, 12% ראו במו

עיניהם מישהו שנפגע, 7.5% מדווחים שקרוב משפחה שלהם נפצע, 5.3% שחבר שלהם נפצע או נהרג מפגיעה של טיל, ו-2.5% שקרוב משפחה שלהם נהרג מפילה של טיל.

תגובות בעת האירועים

שאלנו את תלמידי חטיבות הביניים באשר לתגובות שלהם בעת המלחמה. מתשובותיהם ניתן ללמוד שרבים מהם הגיבו ברמות גבוהות של פחד. לוח 10 מצביע על כך שכשני שלישי מהתלמידים פחדו שמישהו במשפחתם מת או היה עלול למות, ומעל למחצית (52.6%) פחדו שמישהו במשפחתם נפגע גופנית. מעניין שמעט פחות תלמידים מדווחים על כך שהם פחדו לחיים שלהם עצמם - 39.4%.

לוח 10: פחדים של תלמידים בחטיבות (N = 544 – 553)

האם פחדת שמישהו במשפחתך מת או עלול למות?	%
האם פחדת שמישהו במשפחתך נפגע גופנית?	66.5
האם פחדת שאתה עלול להיפגע גופנית?	52.6
האם פחדת שחבר קרוב (החבר/ה הכי טוב/ה) נפגע גופנית?	49.6
האם פחדת שחבר קרוב (החבר/ה הכי טוב/ה) מת או עלול למות?	46.5
האם פחדת שאתה עלול למות?	46.3
	39.4

בהמשך העריכו התלמידים את המידה שפחדו במהלך האירוע, הרגישו חסרי אונים והיו מזועזעים (לוח 11). נראה ששיעור גבוה של התלמידים העריכו שהם פחדו במהלך האירוע (41.5% במידה רבה ורבה מאוד), ושיעור נמוך יותר הרגישו חסרי אונים (30.8%), והעריכו שהיו מזועזעים (25.1%).

לוח 11: עוצמת התגובה של תלמידי חטיבות בעקבות החשיפה (N = 542 – 550)

כמה פחדת במהלך האירוע?	בכלל לא	מעט	מבמידת מה	הרבה	הרבה מאוד
	%	%	%	%	%
כמה פחדת במהלך האירוע?	12.9	18.2	27.5	18.0	23.5
כמה חסר- אונים (לא יכול לשלוט על מה שקורה) הרגשת במהלך האירוע?	30.1	24.2	14.9	14.9	15.9
כמה מזועזע היית עקב הדברים שחוויית במהלך האירוע?	34.6	24.4	15.8	12.0	13.1

התגובות לאירועי המלחמה

אחת מהמטרות המרכזיות של התהליך הייתה לבחון את ההשפעות של המלחמה על התלמידים. בדיקה זו נעשתה בכלים מעט שונים עבור תלמידים בבתי הספר היסודיים ואלו שבחטיבות הביניים. משום כך, נציג את הממצאים בנפרד לפי שלב חינוך.

תפקוד

לוח 12 מצביע על כך שמעל ל-30% מתלמידי בתי הספר היסודיים דיווחו על כך שהם עושים לפעמים דברים מסוכנים ('קצת' ו'מאוד' – 31.3%), ושקשה להם ללמוד (31.1%). כמו כן, מעל לרבע מהתלמידים גם מציינים שהם משתתפים פחות בפעילויות אחרי הלימודים (27.1%) ורבים יותר עם חבריהם (25.4%).

לוח 12: קשיי תפקוד עקב המלחמה בקרב תלמידי בתי ספר יסודיים (N = 460-463)

מאוד	קצת	
%	%	
6.5	24.8	אני עושה לפעמים דברים מסוכנים
5.0	26.1	קשה לי יותר ללמוד
8.7	18.4	אני משתתף פחות בפעילויות אחרי הלימודים
4.6	20.8	אני רב יותר עם החברים
6.3	17.4	אני רב יותר עם בני המשפחה
5.0	18.6	אני עושה יותר דברים שאסור לי
4.8	13.0	אני מקבל יותר עונשים

מבחינת דיווחי התלמידים בחטיבות הביניים עולה הרושם ששיעור נמוך יותר של תלמידים מדווחים על בעיות תפקוד עקב המלחמה. עם זאת, 38.3% מדווחים על ירידה כלשהיא בהישגים ו-5.9% אף מדווחים שההישגים ירדו במידה רבה. בדומה, 28% מדווחים שקשה להם יותר מאשר בעבר למלא משימות לימודיות. גם בקרב תלמידי חטיבות הביניים יש שיעור ניכר של תלמידים המדווחים שיחסייהם עם חברים התדרדרו לפחות במידה מסוימת עקב המלחמה (20.9%).

לוח 13 : בעיות תפקוד בקרב תלמידי חטיבות הביניים (N = 574 – 575)

ס.ת	ממוצע	במידה רבה				בכלל לא	בעיות תפקוד
		5	4	3	2	1	
1.16	1.73	5.9	4.7	7.5	20.2	61.7	הישגיך בלימודים ירדו
0.97	1.50	3.1	2.6	7.5	14.8	72.0	קשה לך יותר למלא משימות לימודיות
0.72	1.31	0.9	1.9	4.0	14.1	79.1	יחסיך עם חבריך התדרדרו
0.79	1.31	1.4	2.6	4.2	9.2	82.6	התקשית יותר ביחסים עם המשפחה
0.80	1.29	1.7	2.8	2.4	9.2	83.8	יחסיך עם משפחתך התדרדרו
0.66	1.23	0.9	1.0	4.3	8.0	85.7	התקשית יותר להתמודד עם יחסי חברות
0.67	1.22	1.6	0.5	3.1	7.5	87.3	קשה לך יותר להשתתף בפעילויות חוץ-לימודיות

לוח 14 : מספר בעיות התפקוד עקב המלחמה בקרב תלמידי היסודי והחטיבות

חטיבות (N = 581)		יסודיים (N = 481)		מספר הבעיות
שיעור מצטבר	%	שיעור מצטבר	%	
45.1	45.1	34.9	34.9	0
62.7	17.6	54.7	19.8	1
76.1	13.4	72.1	17.5	2
84.5	8.4	81.9	9.8	3
91.9	7.4	90.0	8.1	4
100.0	8.1	95.2	10.0	5 ויותר
ס.ת	ממוצע	ס.ת	ממוצע	
1.81	1.46	1.83	1.73	

בלוח 14 מופיעה השוואה של מספר בעיות התפקוד שמדווחים התלמידים ביסודי ובחטיבות הביניים. מצאנו שבקרב התלמידים בבתי הספר היסודיים כשליש (34.9%) אינם מדווחים על כל ירידה בתפקוד ובחטיבות המספר גבוה יותר – 45.1%. מלוח 14 ניתן גם ללמוד שכחמישית מהתלמידים בבתי הספר היסודיים מדווחים על ירידה התפקוד בשלושה תחומים או יותר (בחטיבות הביניים השיעור הוא 15.5%).

חרדה ודיכאון

הצגנו לתלמידי בתי הספר היסודיים שורה של שאלות שמטרתן להעריך את רמת החרדה שלהם בעקבות המלחמה (לוח 15). מצאנו ש-42.5% מהילדים אמרו שזה נכון לעתים קרובות שהם דואגים שיקרה להורים שלהם משהו רע ו-36.1% אמרו שהם לא אוהבים להיות רחוק מהמשפחה שלהם. כמעט מחצית מהתלמידים דיווחו שהם מפחדים להיות לבד בבית (נכון לפעמים ונכון לעתים קרובות – 47.9%), שהם הולכים עם אבא ואמא לכל מקום שהולכים (45.7%) ושיש להם חלומות רעים על משהו רע שקורה להם (39.3%). כמעט שליש מהתלמידים מדווחים שהם חוששים לישון לבד בבית (32.1%) ושהם מפחדים כשהם ישנים מחוץ לבית (31.6%).

לוח 15: חרדות של תלמידי בתי ספר יסודיים בעקבות המלחמה (N = 453-462)

נכון לעתים קרובות	לפעמים נכון	נכון לעתים רחוקות	
%	%	%	
36.1	32.5	31.4	אני לא אוהב להיות רחוק מהמשפחה שלי
42.5	23.0	34.6	אני דואג שיקרה להורים שלי משהו רע
17.0	30.9	52.1	אני מפחד להיות לבד בבית
12.0	33.7	54.3	אני הולך עם אבא ואימא לכל מקום שהם הולכים
12.8	26.5	60.7	יש לי חלומות רעים על משהו רע שקורה לי
9.4	25.2	65.4	יש לי חלומות רעים על משהו רע שקורה להורים
14.3	17.8	67.8	אני חושש לישון לבד
11.2	20.4	68.5	אני מפחד כשאני ישן מחוץ לבית

במיון של התלמידים לפי רמות חרדה (לוח 16) נמצא ש-11.9% הוערכו במידת חרדה חמורה ועוד 7.1% ברמת חרדה חמורה מאוד.

לוח 16 : רמות חרדה בקרב תלמידי בתי ספר יסודיים (N = 467)

רמות חרדה	%
נמוכה	12.0
מתונה	68.5
חמורה	12.2
חמורה מאוד	7.3

תלמידי חטיבות הביניים ענו על שאלון המאתר דיכאון. במיון של רמות הדיכאון של תלמידי חטיבות הביניים בנהרייה על סמך שאלון זה, נמצא ש- 8.4% נחשבים ברמת דיכאון גבוהה ועוד 5.5% ברמת דיכאון גבוהה מאוד (לוח 17).

לוח 17 : רמות דיכאון בקרב תלמידי חטיבות (N = 576)

רמת דיכאון	%
נמוכה	71.8
בינונית	13.4
גבוהה	8.4
גבוהה מאוד	5.5

סימפטומים פוסט טראומטיים

לחשיפה לאירועי חיים לוחצים, כגון מלחמה וטרור, יש השלכות בדמותם של סימפטומים פוסט טראומטיים. מקובל לזהות סימפטומים המשקפים חוויה מחדש של האירוע ללא שליטה, ניסיונות להימנעות מחוויות הקשורות לאירוע הטראומטי, וסימפטומים שונים המצביעים על עוררות גבוהה. השאלונים הבוחנים טראומה לילדים בבתי הספר היסודיים ולאלו בחטיבות הביניים היו דומים מאוד, עם הבדלי ניסוח קלים. מהדיווחים ניתן להתרשם שתלמידים רבים חווים סימפטומים פוסט טראומטיים. בקרב תלמידי בתי הספר היסודיים יש יותר מ-30% מהתלמידים המציינים שבמידה רבה או רבה מאוד הם מפחדים שהדבר הרע יקרה שוב (39.2%), שהם נבהלים בקלות, למשל שהם שומעים רעש חזק או משהו מפתיע אותם (31.2%) או כשמשהו מזכיר להם את מה שקרה הם מודאגים, מפחדים או עצובים (30.0%).

באופן כללי, תלמידי החטיבות מדווחים על רמה נמוכה יותר של סימפטומים, אך הסימפטומים הבולטים דומים לאלו של תלמידי היסודי- מפחדים שהדבר הרע יקרה שוב (23.7%),

נבהלים בקלות (23.7%), כשמשוהו מזכיר את האירועים הם מודאגים, מפחדים או עצובים (15.5%), ודרוכים ומתוחים לקראת סכנה (16.0%).

לוח 18 מציג את המידה שבה תלמידים עומדים בקריטריונים שנקבעו כדי לערוך אבחנות של פוסט טראומה. בולטת העובדה ששיעור התלמידים העומדים בקריטריונים' בבתי הספר היסודיים גבוהים מאלו של התלמידים בחטיבות (ובעיקר בחוויה מחדש ובהימנעות). כמו כן, ניתן לראות שהתחומים של חוויה מחדש ושל עוררות הם שכיחים יותר מאשר הימנעות.

לוח 18: עמידה בקריטריונים של אבחנה של פוסט טראומה

חטיבות (N = 581)	יסודי (N = 481)	
20.3	40.5	חוויה מחדש
3.8	10.2	הימנעות
15.8	26.4	עוררות

כאשר בחנו את שיעור התלמידים שניתן לזהותם כפוסט טראומטיים על סמך החוויות שעברו במלחמה, הסימפטומים הפוסט טראומטיים והפגיעה בתפקוד מצאנו שהשיעור בקרב תלמידי בתי הספר היסודיים הוא 6.9% ובקרב תלמידי החטיבות 6.2%.
 כאשר בוחנים את מצבם של התלמידים וממיינים אותם לפי העוצמה של הסימפטומים שלהם מתקבלת התמונה המוצגת בלוח 19. המיקוד הוא על 11.1% מתלמידי היסודי ו-9.0% מתלמידי החטיבות המזוהים כתלמידים במצוקה מיוחדת. מתוכם לקצת פחות מ-3% יש גם אבחנה של PTSD וגם רמה גבוהה במיוחד של חרדה (ביסודיים) או דיכאון (בחטיבות).

לוח 19: שיעור התלמידים המזוהים בבתי הספר היסודיים וחטיבות הביניים

חטיבות (N = 581)	יסודי (N = 481)	
2.8	2.9	PTSD וחרדה או דיכאון
3.4	4.0	PTSD רק
2.8	4.2	רק חרדה או דיכאון
9.0	11.1	סה"כ שיעור המזוהים

במקביל לשאלות שלנו על סימפטומים ולמיון שערכנו על סמך דיווחי התלמידים על הסימפטומים, שאלנו את התלמידים: 'יש תלמידים המרגישים שבעקבות חוויות שעברו הם היו רוצים לקבל עזרה ממבוגר היודע כיצד לסייע לילדים ובני נוער במצוקה האם אתה היית רוצה שמישהו יצור אתך קשר כדי לעזור לך להתמודד עם דברים שמציקים לך?' לוח 20 מציג את תשובותיהם.

לוח 20: שיעור התלמידים הרוצים שמישהו יצור אתם קשר כדי לעזור להם להתמודד

חטיבות (N = 568)	יסודי (N = 467)	
%	%	
71.0	43.3	לא
23.4	31.0	לא בטוח
5.6	25.7	כן

לוח 20 מצביע על כך שמעל לרבע מתלמידי בתי הספר היסודיים ו- 5.6% מתלמידי החטיבות אומרים שהם מבקשים שמישהו ייצור אתם קשר כדי לעזור להם להתמודד עקב החוויות שעברו. בנוסף, כשליש מתלמידי בתי הספר היסודיים וכרבע מתלמידי החטיבות אינם בטוחים. בבדיקה שערכנו, נראה שיש קשר ברור בין עוצמת הסימפטומים לבקשת העזרה. התלמידים שמבקשים עזרה הם במצב הרבה פחות טוב מהתלמידים האחרים. התלמידים שאינם בטוחים הם במצב הרבה פחות טוב משל אלו שאינם מבקשים עזרה.

קבוצות פגיעות במיוחד

אחת השאלות המעניינות היא האם הקשיים שתלמידים חווים מתפלגים בצורה שווה בין התלמידים או שניתן לזהות בתי ספר שבהם שיעור הקשיים נמוך או גבוה יותר מאחרים וקבוצות תלמידים שהן פגיעות במיוחד.

לוח 21א: שיעור תלמידים שלהם קשיים רגשיים לפי בתי ספר יסודיים (באחוזים בכל בית ספר)

קוד ב"ס	תלמידים מזהים כבעלי קשיים	PTSD וחרדה	PTSD בלבד	חרדה בלבד	חרדה חמורה מאוד	מבקשים פנייה
1	17.9	5.1	2.6	10.3	15.8	25.6
2	4.8	3.2	1.6	0.0	3.2	19.4
3	23.7	5.3	7.9	10.5	15.8	45.9
4	7.0	0.0	1.4	5.6	5.7	26.8
6	8.2	0.0	4.1	4.1	4.4	13.6
7	14.0	7.0	5.3	1.8	8.8	30.4
8	5.3	0.0	5.3	0.0	0.0	25.5
9	12.5	4.2	0.0	8.3	12.5	39.1
10	12.0	2.0	4.0	6.0	8.0	16.3
13	11.1	0.0	11.1	0.0	0.0	35.3
15	20.0	13.3	6.7	0.0	16.7	14.3

לוח 21ב : שיעור התלמידים שלהם קשיים רגשיים לפי חטיבות הביניים (באחוזים)

קוד החטיבה	תלמידים מזהים כבעלי קשיים	PTSD + דיכאון	PTSD בלבד	דיכאון חמור וחמור מאוד	דיכאון בלבד	מבקשים פנייה
11	9.4	1.4	2.2	12.3	2.5	4.0
50	16.7	5.0	5.4	17.0	3.2	8.3

מלוחות 21א ו- 21ב ניתן ללמוד שיש שונות רבה בין בתי ספר באשר לשיעור התלמידים המדווחים על קשיים רגשיים ורצון שיפנו אליהם. בין בתי הספר היסודיים ניתן לזהות את בית ספר '3' שבו שיעורי הדיווח על פוסט טראומה וחרדה הם גבוהים במיוחד וגם שיעור התלמידים המבקשים שיפנו אליהם מתקרב למחצית מהתלמידים. בבית ספר '8' לעומת זאת, יש שיעור נמוך יחסית של

תלמידים פוסט טראומטיים, ואין כלל תלמידים שזוהו כבעלי רמות חרדה גבוהות, אך בכל זאת כרבע מהתלמידים ביקשו שיפנו אליהם. גם בחטיבות ניתן לראות הבדלים ניכרים: בחטיבה '50' שיעור התלמידים המזוהים כמי שיש להם קשיים ואלו המבקשים שיפנו אליהם הוא כמעט כפול מאשר בחטיבה 11, ושיעור התלמידים שיש להם גם תסמונת פוסט טראומטית וגם דיכאון הוא יותר מפי שלושה. יש לציין שהגורמים המתאימים בעיר קיבלו את השמות המתאימים לקודים של בתי הספר, כדי שיוכלו להקצות משאבים וסדרי עדיפויות בהתאם.

מסקנות ראשוניות והמלצות

הממצאים המופיעים בדוח זה ומידע מפורט נוסף שהעברנו לגורמי הטיפול בעיר על ילדים הזקוקים להתייחסות מיוחדת מהווים בסיס לדיונים מקצועיים ולקבלת החלטות בכל הרמות. בשלב הנוכחי ניתן להצביע על מספר מסקנות והמלצות מרכזיות:

1. חוויות המלחמה שעברו על רוב רובם של התלמידים בנהרייה היו מפחידות ומאיימות וגרמו לתגובות של פחדים, קשיי תפקוד (כולל בתחום הלימודי), וסימפטומים פוסט טראומטיים. קשיים רגשיים והתנהגותיים אלו קיימים עדיין שנה לאחר המלחמה.
2. חיוני להגיב לצרכים של כלל הילדים במערכת החינוך, ולצרכים הנוספים של קבוצות של ילדים פגיעים במיוחד, שתהליך הניטור מסייע באיתורם.
3. חיוני לחזק את המערכת העירונית ולסייע בידה להתמודד עם הצרכים הנוכחיים והעתידיים של הילדים. זאת, במגוון אמצעים:
 - א. הכשרה ותמיכה מקצועית לצוותי ההוראה
 - ב. הכשרה ותמיכה לאנשי המקצועות הטיפוליים
 - ג. מידע להורים ומתן הדרכה מתאימה
 - ד. בניית תשתית טיפולית במסגרת בתי הספר שתאפשר הוספת שעות טיפול ישיר בילדים במצבי המצוקה הקשים במיוחד
 - ה. היערכות עירונית למקרי חירום עתידיים כדי למזער את הנזקים. היערכות כזו עשויה לחזק את הקשרים בין גורמי החינוך והרווחה בעיר כדי לתת מענה לכלל האוכלוסיות הפגיעות בעיר.
4. יש חשיבות להמשך תהליך הניטור והאיתור לאורך זמן. זאת, משום שלחלק נכבד מהתלמידים לא הייתה הזדמנות להשתתף בתהליך הניטור, וכמו כן, המשך הניטור יאפשר לזהות מגמות של שינוי משמעותי אצל קבוצות של ילדים וברמה הפרטנית, כתוצאה מהשקעת משאבים.